
Epiktetos'un Özgürlük ve İrade Felsefesi

Epictetus' Philosophy of Freedom and Will

YAKUP YILDIZ

İnönü University

Received: 30.11.2019 | Accepted: 29.12.2019

Abstract: Epictetus, who established a distinctive moral philosophy and doctrine of life, belongs to the group of philosophers called Roman Stoics or Last Stoics, which is the last period of the three periods of the Stoic philosophy. The first Stoics, including Zenon of Cyprus, which was the founder of the Stoic philosophy and lived in the 3rd century BC, and the Middle Stoics, which had a conciliatory attitude. Panaitios (180-110 BC) and Poseidonios (135-51 BC), represent the Middle Stoic period. Naturally, they were very distant from the views of Plato and Aristotle, as they were trying to reconcile the views of the founder of the Stoics with those of Zenon of Cyprus. They also established a more eclectic system under the influence of Hellenistic culture. The Roman Stoics represent a return to the first Stoic doctrine, opposing this conciliatory and eclectic attitude. In this article, the internal integrity of the concepts of will, action and freedom of Epictetus, one of the most important philosophers of the Roman Stoic, will be discussed by considering the historical processes of Stoic thought and the philosophy of life tradition. The main thesis of the article is that Epictetus's understanding of freedom is in direct contrast with the understanding of freedom of modern man.

Keywords: Epictetus, Stoic Philosophy, freedom, will, God.

Giriş

Epiktetos Stoa felsefesinin önde gelen filozoflarından biridir. Kendine özgü ahlak felsefesiyle tanınan Epiktetos ilk, orta ve son Stoa olmak üzere üç döneme ayrılan Stoacı düşünce içerisinde üçüncü ve son grupta yer alır. Bu düşünce geleneğinin izlerini takip ederek Epiktetos'un düşüncelerinin şekillendiği felsefi zemini anlama imkânı bulabiliriz. Stoa'nın kurucusu M.Ö. 3. yüzyılda yaşayan Kıbrıslı Zenon'dur. Ahlak filozofu olarak tanınan bu filozof okulunu Atina'da, resimlerle süslü sütunlu bir galeride kurduğu için bu okula "direkli galeri" anlamında Stoa, felsefi ekole de Stoa felsefesi adı verilmiştir. Doğadaki her şeyde Tanrısal bir soluk olduğunu düşünen Zenon bu düşüncesiyle Stoa panteizminin temellerini atmıştır. Felsefeyi de ilk defa onun ahlak, fizik ve mantık olarak üçe ayırdığı bilinmektedir (Hirschberger, 1976: 44). Stoacılarda felsefenin ana konusu ahlaktır; fizik ve mantık ise ahlakın hizmetindedir.

İlk Stoa olarak bilinen bu dönemden sonra M.Ö. 2. ve 1. yüzyılda Orta Stoa denen bir ikinci dönem yaşanmıştır. İlk Stoanın fikirlerini benimsemekle birlikte Orta Stoa Helenistik kültürün etkisiyle daha eklektik bir düşünce sistemi kurmuştur. Panaitios (M.Ö. 180-110) ve öğrencisi Poseidonios (M.Ö. 135-51) tarafından temsil edilen bu okul Kıbrıslı Zenon ile Platon ve Aristoteles'in görüşlerini sentezlemeye çalışmıştır. Bu dönemde Kıbrıslı Zenon'un düşüncelerinin bir miktar dışına çıktığı anlaşılmaktadır (Gökberk, 2016:106). M.S. 1. yüzyılda Roma çevresinde, Orta Stoa'nın uzlaşmacılığına karşı çıkararak Zenon'un ahlak felsefesini yeniden canlandırmak isteyen bir grup düşünür ortaya çıkmış, bu grup Son Stoa yahut Roma Stoası olarak isimlendirilmiştir. Bu okulun en çok tanınan üç filozofundan biri Roma sosyete ve bürokrasisinde yetişen Seneca (M.Ö. 3- M.S. 65), diğeri bir Kral olan Marcus Aurelius (121-180) ve üçüncüsü Stoa felsefesinin en tanınan filozofu Epiktetos'tur. Stoa düşünce geleneği içinde yetişen Epiktetos, ahlaki görüşleri itibarıyla Zenon'un katı ahlaki tutumunu sürdürmüş, doğa ve ahlaka uygun yaşama ve hayatın getirdiği güçlüklerle sabırla katlanmayı öğütleyen bir irade felsefesi ortaya koymuştur (Önal, 2007: 522).

Epiktetos arkasında yazılı bir eser bırakmamıştır. Biz onun görüşlerini daha ziyade öğrencisi Arrian'ın tuttuğu notlardan öğreniyoruz. Ona atfedilen eserler talebesi Arrian'ın topladığı *Sohbetler (Diatribai)* ile sekiz

kitap tutan bu eserden derlenmiş bir “günlük yaşam klavuzu” mahiyetinde olan *Düşünceler (Encheiridion)*'den ibarettir. Her iki eser de bugüne ulaşmıştır. Ancak *Sobbetler*'in son dördü kayıptır (Toprak, 1989:7). *Sobbetler*'in ilk dört kitabındaki fikirlerin ana hatlarıyla Epiktetos'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kitabı derleyen derleyen Arrian kitabı kaleme alırken Epiktetos'un kendi kelimelerine elden geldiğince sadık kalmaya çalıştığını, bu yüzden eserdeki konuşmaların hazırlıksız ve doğal bir üslupla yazıldığını ifade etmiştir (Akar, 2014:150). İşte Epiktetos'un felsefi görüşleri ana hatlarıyla sözü edilen bu eserlere dayanmaktadır.

İrade, Eylem ve Özgürlük

Stoacı filozoflar arasında Epiktetos'u seçkinleştiren, irade, eylem ve özgürlük birlikteliği çerçevesinde yaşadığı hayat ve ortaya koyduğu irade felsefesidir. Epiktetos'un felsefesi, aslında çoğu ahlak felsefesi ve öğretisinde olduğu gibi, temelde özgürlük fikrine dayanmaktadır. Ancak onun özgürlük anlayışı fiziksel veya siyasi özgürlükten ziyade ruhi özgürlüğü ifade etmektedir ki bu yönüyle irade ile birlikte düşünülmüştür. Onun özgürlük anlayışı modern dünyada liberalizm çatısı altında öne çıkan özgürlükten ve siyasi anlamda insan hakları mücadelesi ile ilgili olarak ortaya konan özgürlük mücadelelerinden çok farklıdır. Bu yönüyle onun özgürlük anlayışı insanın kendisi dışındaki koşullarla ilgili olmaktan ziyade içsel bir özgürlüğü öngörür. Yani, Epiktetos'un özgürlükle kastettiği şey, insanın dış dünyanın bütün baskısına ve değiştirme çabasına rağmen aklın iç tutarlılığını ve barışını korumaktır (Önal, 2015: 33).

İşte onun bu içsel arzu ve isteklerle yapmayı önerdiği mücadele aynı zamanda insanın başkalarından ziyade kendisi ile mücadele halinde olması anlamına gelir. O halde insanın bedeninin arzularına, aşırı istek ve ihtiraslara karşı çıkabilmesi, temiz ve adil kalabilmesi için başına gelenlere sabretmesi, kısaca sağlam bir irade ortaya koyması gerekir.

İrade, eylem ve özgürlük diğer canlılardan ziyade insana özgü niteliklerdir. Epiktetos tıpkı diğer filozoflar gibi, insanın akli ile diğer varlıklardan ayrıldığını, kendisine en yakın canlı olan hayvanlardan bu yetisiyle farklılaştığını belirtir. Ona göre “bir insanın en hakiki nimeti daima, hayvanlardan kendisini ayıran tarafında” aranmalıdır. Bu bilinçle insanın faziletlerini kuvvetlendirip düşmanlarını, yani arzu ve korkularını, kovmak

üzere uyanık bir vaziyette bulunması, başının selamete ermesi ve hiçbir şeyden korkmaması için yeterlidir (Epiktetos, 1989:71). Öte taraftan filozofa göre insan olmak, insanlığın gereğini yerine getirmek akla ve doğaya uygun yaşamayı gerektirir. Çünkü insan akıldan uzaklaşır ve akılsızca hareket ederse o zaman insan kaybolur ve geriye sadece bir hayvan hükmünde olan beden kalır (Epiktetos, 1989:82). O halde insanın “insan” haline gelmesi ve insan olarak kalması doğrudan aklını kullanması ve doğaya uygun yaşamıyla mümkündür. Bu ise zannedildiği kadar olmayacağı için çok güçlü bir irade gerektirir.

Epiktetos’a göre ruhu ihmal ederek yalnızca bedeniyle yaşayan insan, varlık amacının dışına çıkmıştır ve bu insan artık “sahte bir varlık”tır. Bu sahteliği aşabilmenin yolu ise bedensel ihtiyaçlara fazlaca vakit harcamamak, bedensel ihtiyaçları sadece gerektiği ölçüde karşılayarak bütün dikkati asıl olarak ruha yöneltme iradesini göstermekten geçer. Filozof sahte insanın alışkanlıklarını şöylece sıralar: Uzun süre sporla uğraşmak, uzun süre içki içmek, uzun süre yemek yemek, bunların dışındaki diğer bedensel ihtiyaçlar için uzun süreler harcamak, özetle bütün vaktini durmaksızın beden ve bedenle ilgili konulara ayırmak (Epiktetos, 1989: 41).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, insanın en büyük düşmanı arzu ve korkulardır. Bunlar onun özgürlüğüne engel olmaktadır. Epiktetos hakiki, emin ve hiçbir gücün insanın elinden alamayacağı daimi bir özgürlüğün peşindedir. Ancak bunun elde edilebilmesi için birtakım tedbirler almak, bazı zahmetlere girmek, bazı fedakârlıklarda bulunmak gerekmektedir (Epiktetos, 1989; 124). Epiktetos’un özgürlük ve irade felsefesinin temelinde şu ikili ayırım yer alır: Elimizde olanlar ve elimizde olmayanlar. Bu hususu o, kendi ifadesiyle şöylece açıklar: “Dünyada olup biten şeylerin bir kısmı elimizdedir, bir kısmı da değildir. Elimizde olanlar “fikirlerimiz, yaşayışımız, arzularımız, temayüllerimiz, nefretlerimiz,” kısaca bütün hareket ve eylemlerimizdir. Elimizde olmayanlar ise, “eşya, mülk, şöhret, mevki” gibi doğrudan bize bağlı olmayan şeylerdir. İnsan elinde olmayan şeylere bel bağlar ve bunları elde etmeye çalışırsa, her adımda engellerle karşılaşacak, kınılacak, üzülecek, insanlardan şikâyet edecek, hatta Tanrıya gücenecektir. Oysa hayata ve olaylara kendi elinde olan şeyler açısından bakacak olursa bu takdirde hiç kimse ona istemediği bir şeyi yaptıramayacağı gibi, istediğini yapmasına da mâni olamayacaktır (Epiktetos, 1989:17).

İşte Epiktetos'un özgürlük anlayışı esas olarak insanın elinde olan şeyler üzerinde temellenir. Ona göre özgürlük insanın elinde olmayan şeyleri değil, elinde olan şeyleri yapma özgürlüğüdür. Bu açıdan irade ve özgürlük, birbiriyle iç içe girmiş kavramlardır. Epiktetos böylece irade ve özgürlük konusunda daha en baştan insanın elinde olmayan şeyleri irade ve özgürlük alanının dışına çıkarmaktadır.

Konuşmalarının bütününe bakılırsa, filozofun gerek bedenini, gerekse ruhunu istek ve ihtiraslarına kıymet vermeyerek bunlardan vazgeçmeyi öğütlemesi bir bakıma özgürlüğün nasıl elde edileceğine dair ipuçları verir. "Hatırla ki sadece şan ve şeref, mevki, servet arzusu bizi boyunduruğa sokmaz. İstirahat, rahatlık, seyahat, okuyup yazma arzuları da bizi esarete götürürler. Bir kelime ile, ne olursa olsun, bize yabancı her şey, kıymet verdiğimiz takdirde bizi esarete götürebilir" (Epiktetos, 1989: 125). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi şan, şeref, makam, mevki ve servet peşinde koşmak insanı alçaltır. Ancak insanı esarete götürebilecek konular arasında sayılan istirahat, rahatlık, seyahat ve okuyup yazma arzuları meşru ve herkesin isteyebileceği şeylerdir. Biz Epiktetos'un bu ifadelerini, bir şeyin amacını aşmaması ve sınırının dışına çıkılmaması, kısaca ölçülü olmak gerektiği şeklinde anlayabiliriz. Belki onun bu listeye "okuyup yazma" gibi entelektüel eylemleri de koyması, yaşamak yerine yazma fantezisine karşı oluşu ile ilgilidir.

Epiktetos daha önceki Stoacılar uyararak, özgür iradeyi her durumda kaçınılmaz olan şeylere gönüllü olarak katılacak bir irade olarak tanımlar. Bu teoriye göre, insan hareketli bir vagona bağlı bir köpek gibidir. Eğer köpek vagonla birlikte koşarsa ne ala, ancak ona paralel olarak koşmayı reddederse sürüklenecektir. Her iki durumda da vagonun varacağı yere gidecektir. Fakat yine de seçim onun olacaktır: koşmak veya sürüklenmeden birini tercih edecektir. Bununla birlikte, insanın eylemleri *Logos* tarafından öngörülmüş olmasına ve kozmik planın bir parçasını oluşturmasına rağmen, insanlar kendi seçimlerinden ve eylemlerinden sorumludur. İnsanın seçimi, *Logos*'un yasalarına bağlı olabilir ancak bu, insanların seçimlerinin herhangi bir dış güç tarafından yönlendirildiği anlamına gelmez. İsteyerek yaşamaya katılmak veya gönülsüzce yaşamaya sürüklenmek her zaman bireyin kişisel tercihidir (Mark, 2019: Web).

Logos'un varlığı sebebiyle bireyin eylem alanı sınırlandırılmış olsa da,

dış dünyayı algılama ve yorumlama konusunda birey tamamen özgürdür. Birinin şartların kendisini değil de, dış koşulları yorumlamayı seçmesi onun hayattan zevk almasına yahut kötü bir şeyden acı çekmesine neden olur. Burada iyiyi belirleyen şey olay ve nesnelere bizatihi kendileri değil bizim onları değerlendirme biçimimizdir. Değerlendirme subjektif bir konudur. Bu yüzden Epiktetos için özgür istenç ahlâkın mutlak koşuludur (YAZICI, 1999:105).

Epiktetos'un sınırladığı özgürlük alanı içerisinde, insan kendi iradesini kullanarak "elinde olan şeyler" in tamamını yapabilir. Ancak bunlardan bazılarını yapıp bazılarını terk etmek için de iradesini kullanması gerekir. Özellikle bazı şeylerden vazgeçmek için güçlü bir iradeye ihtiyaç vardır. İnsan kendi iradesiyle iyi ve kötü arasında bir tercih yapmak durumundadır. İşte bu tercih ve bu tercihin getirdiği yükümlülükler iradenin varlığına bağlıdır. Epiktetos iyi ve kötüyü bütünüyle *proairesis*'te görür (Akar, 2014:155). *Proairesis* elimizde olan şeyleri irade etme, iyi ve kötü arasında bir tercihte bulunma özgürlüğüdür.

Açıkça görüldüğü gibi, Epiktetos'un özgürlük anlayışı dış dünyadan ziyade insanın iç dünyasıyla ilgili, bedenle ilgili olmaktan ziyade ruhi bir özgürlüktür. Bu konuda Lateranus'un cesaretini örnek veren Epiktetos onu zindanla, sürgünle, ölümle tehdit eden ve ayaklarının zincire vurulmasını isteyen Epaphroditos'a karşı şöyle haykırdığını belirtir: "Dostum ne diyorsun? Zincire vurmakla mı beni tehdit ediyorsun? Bunu yapamazsın! Yalnız bacaklarımı zincire vurabilirsiniz! İrademe gelince, o daima hür kalacaktır. Jüpiter bile onun hürriyetine mâni olamaz." (Epiktetos, 2015: 40) Buna göre insan kendi iradesine sahip olduğu sürece özgürlüğü hiçbir zaman, hiçbir koşulda ve hiç kimse tarafından elinden alınamaz. İradenin devre dışı kaldığı yerde ise özgürlükten söz edilemez. Buradan da anlaşılıyor ki onda özgürlük beden yahut dış dünya ile alakalı olmaktan ziyade iç dünya ile alakalıdır. Özgür eylemler ise ancak insanın iradeli fiillerine bağlı olarak gerçekleşebilir veya iradenin ortaya konuluş biçimine göre esarete dönüşebilir. Bu bakımdan insanın özgürlüğü de esareti de kendi elindedir.

Doğal İhtiyaçlar, Ölçülülük ve İrade

İnsanın kendi özgür iradesiyle eylemler ortaya koyabilmesi için kendi doğasını, imkân ve sınırlılıklarını bilmesi gerekir. Her ne kadar insanlar

arasında doğal farklılıklar olsa da, insanın kendisi de aynı bünyede farklı doğalara sahiptir. Dolayısıyla insanın kendisiyle olan farklılıkları başkalarıyla olan farklılıklarından daha az değildir. Bu farklılıklar arasında insanın tutum ve eylemlerinde bir ölçü ve dengeyi yakalaması gerekir.

Epiktetos'a göre insan doğal olarak, bedensel ve ruhsal olmak üzere iki farklı doğayı bünyesinde barındırır. Bunlardan biri hayvanlarla ortak olan bedeni, diğeri ilahlarla ortak olan ruhudur. İnsanlardan bir kısmı kötü ve geçici olan birinci akrabalığa, bazıları da ikincisine, yani ilahi akrabalığa eğilimlidir. İşte bu yüzden, filozofa göre, bazı insanların düşünceleri asil, diğerlerinininki ise adi ve sefildir. Vücudu meydana getiren kaslara bakarak insanda etlerden ve kaslardan, yani bedenden daha asil şeyler bulunduğunu söyleyen filozof, insanın daha yüksek bir prensibi bırakıp bedensel yahut maddi şeylere bağlanmasını yadırgar. Ne var ki insanların çoğu da bu sefil şeylere iltifat etmektedir. Oysa insan doğasının bu yönü onu hayvanlara daha çok yaklaştıracak bir niteliğe sahiptir. Bu bakımdan filozof insanı bu tehlikelere karşı şu sözlerle uyarır: “[İnsanlar] arasında bu kadar canavar, kurt, aslan, kaplan ve domuz vardır. Kendine dikkat et ve bu canavarların sayısını kabartmamağa çalış” (Epiktetos, 1989;54).

Epiktetos özgürlük kavramını esaret kavramı karşılığında, pratik bir anlamda kullanmaktadır. Ona göre küçük ve büyük esirlik olmak üzere iki esaret vardır. Bazı küçük insanlar bir yemek, bir ev, ufak tefek yardımlar gibi küçük ihtiyaçlar için; büyükler ise konsüllük, valilik gibi şeyler için esir olurlar. Dolayısıyla, filozofa göre bir insanın makamı onun pratik anlamda özgürlüğüne delalet etmez. Hatta makam yükseldikçe insanın esaretinin artacağına işaret eden filozof özgürlüğün fiziksel bir mesele olmaktan ziyade ruhsal/zihinsel bir mesele olduğunu bir kez daha vurgular (Epiktetos, 1989: 118-119).

Epiktetos ruhi isteklerin ve bedensel arzuların insanın özgürlüğüne engel olduğunu belirtmekle birlikte, insanın doğal ihtiyaçlarını ve beden isteklerini büsbütün yok saymış değildir. Çünkü doğal ihtiyaçları, beden ve beden isteklerini görmezden gelmek insanın doğasına aykırıdır ve bunları tamamen ortadan kaldırmanın da imkânı yoktur. Filozofa göre insan potansiyel olarak bu nitelikleri bünyesinde taşır. Ancak bu ihtiyaçlar, ona göre, hayatın esası değil, ayrıntılarıdır. O insanın ihtiyaç duyduğu şeyleri elde etmesinde ve ihtiyaçlarını gidermesinde bir problem görmez.

Fakat onun asıl endişesi ihtiyaçların karşılanmasında ölçü ve dengenin kaybedilmesidir. Bu bakımdan insanın bu istekleri irade ile kontrol altına alınmalıdır. Nitekim filozof bu ihtiyaç ve eğilimlerin tamamen yok edilmesini değil, irade ile kontrol altına alınmasını ve nihayet bunların baskısından kurtularak, gerçek anlamda özgürleşmesini istemektedir.

İnsan beden ve ruhun isteklerinden ne kadar kurtulursa o kadar özgür olacaktır. Her iki özgürlüğün temel koşulu ise herkesin isteyebileceği şeyleri reddetmeyi bilmek, bunlar için alçalmayı kabul etmemektir. Ona göre elde edilecek şeyleri istemek veya istememek insanın elindedir. Örneğin bir konsüllük veya valilik her insanın isteyebileceği mevkilerdir. Filozofa göre bütün bu mevkilere gelmekte bir beis yoktur. Ancak birinin gölgesi altında, onun kibri ve küstahlığına rağmen bu mevkilere yükselmek esareti kabul etmektir. Filozof bu koşullar altında bir mevkie gelmektense ölmeyi tercih edeceğini söylemektedir (Epiktetos, 1989;120). O halde filozofun özgürlüğü bir bakıma insanın başkalarına minnet etmeden yaşaması olarak değerlendirdiğini düşünebiliriz.

Epiktetos'un özgürlük konusunda sık sık Sokrates, Diogenes (MÖ 412-323) ve asil davranışlar sergileyen diğer bazı kişilere atıflarda bulunduğu görülüyor. Onun özgürlük konusundaki görüşlerini belirginleştirebilmek için bu filozofların özgürleşme biçimlerine de bakmamız gerekir. Filozof özgürlüğün kaynağı konusunda şu soruyu sorar: Diogenes'in özgürlüğü nereden geliyor? Epiktetos'un bu soruya verdiği cevap özgürlüğü nerede arayacağımıza ve nihai noktada hangi kaynakla irtibatlandıracağımıza ışık tutar. Filozofa göre Diogenes kendisini esir edecek şeylerle olan bütün bağlarını koparıp atmış, insanların değer atfettiği hiçbir şeye kıymet vermemiştir. Ondan serveti, vücudunun bir parçası, hatta vücudunun tamamı istense verecektir, çünkü o, filozofa göre, manevi olarak, bütün varlığıyla Tanrı'ya bağlıdır (Epiktetos, 1989: 121). İşte Epiktetos'a göre onun gerçek özgürlüğü buradan gelmektedir. Bu durumda özgürlüğün ilk koşulu insanın kendisini esir edecek şeylerden uzak durması, ikincisi ise nihai noktada Tanrısal öngörüye katılmak olarak kendini göstermektedir.

Epiktetos'un ahlak öğretilerine göre insanın özgür bir hale gelebilmesi için bir irade eğitiminden geçmesi gerekir. Çünkü insan yaşadığı sürece yaşamın dayatmalarıyla, aldatmacalarıyla sürekli karşı karşıya gelecek, dolayısıyla yaşadığı sürece kendisiyle savaşını sürdürecektir. Bu savaş bir

bakıma özgür kalma ve mutlu olma savaşıdır. Bunun için her şeyden önce eşya ve olaylar üzerine düşüncelerini gözden geçirmelidir. Çünkü insanları asıl olarak üzen eşya ve olaylar değil, fakat bunlar hakkındaki düşünceleridir. Epiktetos bu konuda, genellikle kötülük meselesinin en önemli konularından biri olan ölüm korkusunu örnek verir ve bununla hesaplaşmaya çalışır.¹ Ona göre ölüm bir felâket değildir. Eğer öyle olsaydı Sokrates'e de böyle görünenecekti. Oysa asıl felaket ölümün bir felaket olduğu düşüncesidir (Epiktetos, 1989;20). Bu bakımdan insan kederli, ümitsiz ve bedbaht olduğu zamanlarda kendisinden başkasını suçlamamalıdır. Yani insan yaşadığı üzüntülerin kaynağına ilişkin kendi fikir ve kanaatlerinin dışındaki hiçbir şeyi ve hiçbir kimseyi sorumlu olarak göremez.

Öte taraftan insan bir şeyi arzuluyorsa, her şeyden önce bunun bir hayal olduğunu bilmeli ve asla görüldüğü gibi olmadığını itiraf etmeye hazır olmalıdır. Eğer bu arzuladığı şey, elinde olmayan şeylerden ise kendi kendine hiç tereddütsüz “Bu, bana ait bir şey değildir!” demelidir. İşte bu takdirde o çok arzuladığı şeyin elde edilememesi üzüntüye sebep olmayacaktır. Aynı şekilde insan sevdiği şeyler karşısında kendi kendine onun ne olduğunu sormayı unutmamalıdır. Mesela bir çömleği seviyorsa, topraktan yapılmış bir çömleği sevdiğini bilmelidir. Kırılırsa üzülmez. Çocuğunu veya karısını seviyorsa kendi kendine fâni bir varlığı seviyorum demelidir. Eğer ölüverirse ıstırap çekmez (Epiktetos, 1989;18-19). Epiktetos insanların yaşadığı hayal kırıklığı ve acıların büyük ölçüde beklentilerle ilgili olduğunu düşünmektedir. Gerçekten insan çoğu kez hayatta kendisini mutlu edebileceğini düşündüğü şeylerin peşinden koşar, bunları elde etmek için büyük fedakârlıklara katlanır, hatta zaman zaman alçalmayı bile göze alabilir. Ancak istenilen şeyler elde edilemeyince ümitsizlik ve hayal kırıklığı kaçınılmaz olur.

Özgürlük yolunda insanın dayanağı ve güç devşireceği alan yine kendisi, kendi gücünün farkına varması ve iradesini kullanmasıdır. Filozofa göre iradesini kullanan insanı yıkacak hiçbir kuvvet yoktur. Çünkü filozo-

¹ Epiktetos'un ölüm konusundaki görüşleri için bkz. E. Ç, Mutlu, (2018). “Epiktetos'ta Ölüm Üzerine”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (4), (1262- 1269). Mehmet Önal, (2018). “Epiktetos'ta Ölüm ve Sonrası”, *Özne* (29), 107-116.

fun ifadesiyle “bir atın bir ata, bir arının bir arıya karşı korkunç ve müthiş bir silahı” olmadığı gibi, insanın da insana karşı korkunç ve müthiş bir silahı yoktur. O halde insan için asıl tehlike nereden gelmektedir? Filozofa göre insan için asıl tehlike yine kendisinden, kendisini içeriden kuşatmak üzere silahlı bir ordu gibi hazır bekleyen arzu ve korkulardan gelmektedir. Bu yüzden filozof “Arzularının ve korkularının seni esir etmek için efendilerinin tıpkı bir kalede olduğu gibi senin gönlünde besledikleri silahlı bir ordu olduğunun farkında değil misin? Bu askeri kov! Kalene hükmet, derhal hür olacaksın!” (Epiktetos, 1989;119) diyerek insanı iradesiyle bütün bunların üstesinden gelmeye davet eder.

İnsana makul gelen şeylerin her zaman doğru olamayabileceğine işaret eden filozof, insanı aklın çarpıtmalarına karşı da uyarır: “Yürürken bir çiviye basmamağa, ayağının burkulmamasına itina ettiğin gibi, varlığının en esaslı tarafının yani seni idare eden aklın da çarpılmamasına dikkat et. Hayatımızın her hareketinde bu kaideye riayet edersek her şeyi daha emniyetle yapmış oluruz” (Epiktetos, 1989;40). Öyle anlaşılıyor ki insan eylemlerine yön veren akli ilkeler de sürekli gözden geçirilmeli, bir bakıma aklın tuzaklarına karşı da uyanık olunmalıdır. Ona göre, tıpkı bir kaptanın en ufak bir dalgınlığının bir gemiyi mahvetmesi gibi, insan da ihmal ve dikkatsizlikleri yüzünden insanlık yolunda elde ettiği kazanımları kaybedebilir. Bu yüzden daima uyanık olmalı, kazanımlarını korumalıdır. Çünkü bu kazanımlar, altın yüklü bir gemiden daha değerlidir. İşte gerçek özgürlük, filozofa göre bu bilinç ve duyarlılık içerisinde yaşamaktır (Epiktetos, 1989;125).

Tanrısal Öngörü ve İrade

Epiktetos bireyi hem Tanrı’yı hem de insanları kapsayan büyük bir sistemin bir üyesi olarak görür. Ona göre bu dünya ve dünyadaki her şey Tanrı’nın kurduğu büyük sistemin bir parçasıdır. Her insan esasen kendi ulusunun bir vatandaşı, fakat aynı zamanda insan ve Tanrıların büyük şehrinin de bir üyesidir. Politik şehirler sadece bunun zayıf bir kopyasından ibarettir. Bütün insanlar rasyonellikleri sayesinde Tanrı’nın çocuklarıdır ve doğaları itibarıyla ilahi olanla akrabadırlar. Böylece insan Tanrı’nın iradesine göre şehrini ve hayatını idare etmek için yönetmeyi öğrenme kapasitesine sahiptir. Bu irade aynı zamanda doğanın da iradesidir. İnsa-

nın da nesnesi olduğu, canlı hayatın doğal içgüdüğü kendini korumak ve kendisi ile ilgilenmektir. Ancak insanlar o kadar kurgulanmıştır ki, birey ortak refaha katkı sağlamadıkça kendi ilgilerini güvene alamaz. Filozofun amacı dünyayı bir bütün olarak görmek, Tanrı'nın zihnine uyum sağlamak ve doğanın iradesini kendi iradesi yapmaktır (Encyclopaedia Britannica, 2019: Web).

Tanrı sözcüğü Stoacıların *Nous* yahut *Logos* kavramına yüklediği anlamlarla ilişkilidir. Stoacılar bu kavramları kimi zaman Tanrı kavramını karşılayacak şekilde kullanmaktadır. *Logos*, her şeyi ve bütün insanları kuşatan, evrenin işleyişini yaratan ve yönlendiren ve daima var olan sonsuz bir güçtür. Bu yüzden Epiktetos'a ait metinlerin çevirilerinde bu kelime çoğu kez Tanrı olarak tercüme edilir (Mark, 2019: Web). Epiktetos da tıpkı daha önceki Stoacılar gibi, evrenin ruhunun akıl, yani *Logos* olduğu fikrini benimser; Tanrı'yu evreni bilgisiyile kuşatan, evrene düzen ve nizam veren bir akıl olarak tanımlar. Ona göre Tanrı "Zekâ, ilim, nizam ve akıl"dır (Epiktetos, 1989:80).

Epiktetos'un Tanrı inancı ile ilgili olarak farklı yaklaşımlar ve açıklamalar yapılmaktadır. Onun da diğer Stoacılar gibi içkin bir Tanrı inancına sahip olduğunu savunanlar olduğu gibi, İbrahimî dinlerdeki benzer bir Tanrı inancını savunduğunu iddia eden çalışmalar da mevcuttur. Bu ikinci görüşü savunan Önal bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Stoalı filozoflarının genel olarak panteist Tanrı inancına sahip olduğu ifade edilse de bunun Epiktetos için kullanılacak doğru bir ifade olmadığı söylenebilir. Kısaca her şeyin Tanrı olduğunu, Tanrı ile dünyanın tek bir bütün olduğunu savunan bir doktrin olan panteizm yaratan ve yaratılmış ayrımını ortadan kaldırmaktadır. Epiktetos'un şaşırtıcı bir şekilde, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da olduğu gibi tek tanrılı dinlerin savunduğu, iyilik, adalet, merhamet, ilim, kudret ve irade sıfatlarına sahip bir Tanrı inancını benimsediği ve onu birlediği rahatlıkla söylenebilir. Düşünceler adlı eserinde o: "Ey yalnız kişi! Bil ki Tanrı da yalnızdır ve yalnızlığından hoşnuttur" diyerek tek Tanrı'ya inandığına açık bir şekilde dile getirmektedir. Aynı eserin son kısmında da Tanrı'ya şöyle seslenmektedir: "Sen ey yüce Tanrı, sen ey kudretli talih! Gitmemi münasip gördüğün yere beni götür. Sizi bütün kalbimle, hiç tereddütsüz takip edeceğim. Sizin emirlerinize karşı gelmek istesem de, günahkâr ve hain olsam da, ister istemez sizi

takip edeceğim” diyerek Tanrı konusunda diğer İlkçağ deistlerinden ve mensubu olduğu bazı Stoacıardan farklı fikirlere sahip olduğunu göstermiştir” (Önal, 2012: 135).

Epiktetos’a göre insanın özgür ve mutlu olması ölçülü ve sade bir hayat sürmesi, alçakgönüllü olması ve nihayet Tanrısal öngörüye katılmasına bağlıdır. Onun düşüncesine göre, doğa Tanrı’nın kurduğu bir sistem çerçevesinde işleyişini sürdürmektedir. Dolayısıyla doğaya ve doğadaki işleyişe, doğal gerçekliklere karşı olmak yerine, doğayla birlikte hareket etmek, doğanın işleyişine boyun eğmek ve ona uymak gerekir. Böylece filozofun evren anlayışında doğa ve insan ilişkileri de anlamlı bir bütün oluşturmakta, bunların tümü nihai noktada Tanrı’ya bağlanmaktadır. İnsanın doğaya, akla ve Tanrı’nın iradesine uygun olarak yaşaması ahlaklı bir yaşamın başlıca ölçüsüdür. Varlığın insana verilen bir hediye, bir bağış olduğunu düşünen bir filozof için varlıkla ilgili bütün tasarruf bağışın sahibine, yani Tanrı’ya aittir. Dolayısıyla insan bütün varlığıyla, bağışın sahibine bağlıdır. Meseleye bu açıdan bakıldığında insanın benim diyebileceği bir şey yoktur. Filozofa göre insanın kendisine ait olmayan şeyler konusunda sahiplik iddiasında bulunması ve bazı şeylerden şikâyet etmesi anlaşılır gibi değildir. Onun bu davranışı sadece “delilik” değil, aynı zamanda bağışın asıl sahibine karşı “nankörlük” ve “haksızlık”tır (Epiktetos, 1989;120).

Öte taraftan insanın sahip olduğu bütün güzel şeylerle birlikte, başına gelen yahut gelebilecek her türlü musibet de varlığın asıl sahibinin, yani Tanrı’nın hükmündedir. Nitekim filozofun “Başıma geleni her şeye tercih ederim. Zira Allahın hakkımda istediği şeyin benim istediğimden daha iyi olduğuna kaniim. Binaenaleyh ona bağlanıyorum, onun ardı sıra gidiyorum, arzularımı, hareketlerimi, irademi, korkularımı ona tabi kılıyorum. Bir kelime ile Allah ne isterse onu istiyorum” (Epiktetos, 1989;131-132) şeklindeki sözleri insani iradenin de temelinde Tanrısal iradeyi gördüğünü açıkça göstermektedir.

Epiktetos’un insan ve dünyaya bakışı Ortaçağ Hıristiyan felsefesinde somutlaşan sahne-aktör örneğinde somutlaşır. Ona göre dünya bir ‘sahne’, bir dekor, insan ise bir ‘aktör’dür. Bu tasnifte Tanrı bir yönetmen gibi düşünülmüştür. Dünyada bir kimsenin payına bir dilenci, bir topal veya bir prens rolü düşebilir. İnsana düşen vazife kendisine verilen bu rolü en iyi bir şekilde oynamaktır (Epiktetos, 1989;24). Bu rolleri sorgulamak

insana düşmez; çünkü bütün bu rolleri dağıtan ilahi hikmetin kendisi; Epiktetos'un kelimeleriyle, "zekâ; ilim, nizam ve akıl"dır (Epiktetos, 1989;80). Epiktetos böylece insanın iradesini Tanrı'nın iradesine bağlamakta, diğer bir deyişle iradenin kaynağını asıl iradede, yani Tanrıda bulmaktadır. Bu yüzden insan kendi iradesini özgürce Tanrı'nın iradesi ile uyumlu hale getirecektir. Gerçek irade ve gerçek özgürlük ancak Tanrı'nın iradesine katılmakla mümkün olabilir. Bu da yine çok zor bir durumdur. Çünkü insanın arzu ve istekleri daima bu iradenin zıddına işlemektedir.

Sonuç

Stoacı filozoflar içinde Epiktetos özgürlük ve irade konusundaki görüşleriyle öne çıkar. Onun özgürlük üzerinde durmasında yaşamının büyük bir bölümünü köle olarak geçirmiş olması etkili olmuş olabilir. Ancak onun özgürlük anlayışı bugünkü anlamda liberal özgürlük anlayışından tamamen farklıdır. Onun özgürlük anlayışı politik olmaktan ziyade ruhla, insanın iç dünyası ile ilgili bir özgürlüktür. Dolayısıyla bu günkü liberal felsefenin özgürlük saydığı her şey onun felsefesine göre insanın özgürlüğünü kısıtlayan, onu bağımlı hale getiren şeylerdir. Bu yüzden modern insanın sahip olmak için uğruna büyük çaba gösterdiği şeyler onun gözünde tam da iradesizlik örneği olarak görülür. Çünkü bugün çağdaş insanın mücadelesini verdiği, mal, mülk, makam, mevki yahut nefsin arzu ve istekleri ile pek çok hak mücadelesi onun gözünde kıymeti olmayan şeylere yönelik tutkularımızın bizi esir almasının sonucunda ortaya çıkan anlamsız yönelimlerdir. Mesela onun felsefesine göre gerçekte köle fiziksel varlığı yahut bedeni bir başkasına bağlı olan değıl, asıl ruhen özgür olmayan kimsedir.

Epiktetos'a göre insanın iradesine dayanarak özgürce eylemesi hiç de kolay değildir. Bunun için yaşamın getirdiğı sıkıntı ve ıstıraplara karşı tahammüllü olmak ve bunlara bilgece göğüs germek gerekir. Ona göre ıstıraplara göğüs germeyi öğrenmek ve hayatın gerektirdiğı ihtiyaçlar karşısında dikkatli olmak, başa gelenler hususunda şikâyet etmemek insanı bilgeliğe, dolayısıyla mutluluğa götürür. Ancak hayatın getirdiğı zorluklara tahammül etmek basit bir kabullenme yahut pasif bir katlanma değıl, aksine zihinsel bir direnç anlamına gelir. İşte insan bu direnci kendi irade-

siyle gerçekleştirdiği ölçüde özgürleşir.

Olayların akışı Tanrısal bir iradenin ortaya koyduğu bir determinizm sonucu ise, insan bu durumda ya buna karşı gelip mutsuz olmayı göze alacak, ya da sızlanmadan bu durumu kabullenip doğal akışa uyum sağlayacaktır. Her iki durumda da sadece olacak olan olacaktır. Birinci durumda kader bizi sürükleyerek de olsa hedefine götürecektir, ikinci durumda ise biz özgür bir şekilde, olana paralel yürümeyi seçeceğiz ki mutluluğa giden yol da buradan geçmektedir. Ahlak felsefesi açısından insana düşen karşısına çıkan durumun onun elinde olan bir iradi eylemi mi gerektirdiğini yoksa elinde olmayan bir zorunluluğu mu ifade ettiğini doğru okumasıdır. İşte bu ikinci durum söz konusu ise, sızlanmadan, Doğaya, Tanrıya ve Akla uygun yaşamayı seçmek aynı zamanda gönül huzurunu ve mutluluğu seçmektir. Bu bağımsız olmak ve özgürleşmek demektir. Bu durumda hiç kimse bizim özgürlüğümüzü engelleyemez.

Epiktetos hakiki, emin ve hiçbir gücün insanın elinden alamayacağı, daimî bir özgürlük arayışındadır. Böylesi bir özgürlük insanın kendi içinde, kendi iradesinde saklıdır. İradenin önündeki arzu ve korku gibi engeller kalktığı takdirde özgürlük kendisini gösterecektir. Epiktetos özgürlük konusunda ikili bir ayırmda bulunur. Buna göre dünyada olup biten şeyler elimizde olan ve olmayan şeklinde sıralanabilir. Elimizde olanlar “fikirlerimiz, yaşayışımız, arzularımız, temayüllerimiz, nefretlerimiz,” kısaca bütün hareket ve eylemlerimizdir. Elimizde olmayanlar ise, “eşya, mülk, şöhret, mevki” gibi doğrudan bize bağlı olmayan şeylerdir. İnsanın özgürlük alanı yalnızca elinde olan şeylerle sınırlıdır. Dolayısıyla elimizde olmayan şeyler özgürlük alanının dışındadır. Koşullar ne olursa olsun, hayata ve olaylara “elinde olan şeyler” açısından bakan biri özgürdür.

Epiktetos'ta özgürlük özü (ruhu) korumaktır. Oysa ruhu kaybetmek pahasına insanı bağımlı hale getiren hazlar peşinde koşmak esaretin kendisidir. Çünkü her türlü haz ve konforun bir bedeli vardır. Bununla birlikte insanın onur ve haysiyetini koruyarak makam ve mevki elde etmesinde, doğal ihtiyaçlarını karşılamaında bir sakınca yoktur. Onun özgürlüğe engel olarak gördüğü şey bu istek ve arzular uğrunda alçalmayı göze almak, ölçü ve dengeyi gözetmemektir. Dolayısıyla insan doğal ihtiyaç ve eğilimlerini irade ile kontrol altına almalı ve nihayet bunların baskısından kurtularak, gerçek anlamda özgürleşmelidir. Bunun için yapılması gereken

şey, insanın daima kendine karşı teyakkuzda olması ve düşmanını içeride aramasıdır.

Epiktetos insanı büyük bir sistemin parçası olarak görür. Ona göre her şey Tanrı'nın kurduğu büyük sistemin bir parçasıdır. İnsan kendi iradesiyle bu uyuma katılır. Dolayısıyla akıl ve doğaya uygun yaşamak aynı zamanda evrendeki bu büyük sisteme dahil olmak anlamına gelir. Filozofun amacı dünyayı bir bütün olarak görmek Tanrı'nın zihnine uyum sağlamak ve doğanın iradesini kendi iradesi yapmaktır. İyi bir kral ve baba olarak hareket eden Tanrı her varlığa, herhangi bir dışsal unsurun icbar edemeyeceği veya ortadan kaldıramayacak bir irade vermiştir. Gerçek iradenin tam bir özgürlükle gerçekleştiği kişi arzu ve korkularını yerli yerinde kullanarak ruhen daha yüksek bir düzeye erişmiş, daha özgürleşmiş, ilahi kudrete daha bağlı ve daha çok iffetle dolmuştur. Bu durumda artık hiçbir şey ona engel olamaz ve onun ruhunu bulandıramaz. İnsan bu düzeyde artık hayatından bütün iniltileri, şikâyetleri ve anlamsız feryatları kovmuş; hapsin, sürgünün ve zehrin ne olduğunu iyice öğrenmiştir. İşte bütün bunlara rağmen bu geçitten geçmeyi göze alan ve Tanrı'nın çağırdığı yoldan yürüyen kimse gerçek anlamda iradesini bulmuş ve özgürleşmiş kimsedir.

Kaynaklar

- Akar, B. (2014). Epiktetos ve Proairesis. *Hierapolisli Bir Filozof: Epiktetos*. (Ed. H. H. Erdem & M. Günay). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Epictetus (1995). *The Discourses: The Handbook Fragments*. (Trans. R. Hard). London: Everyman.
- Epiktetos (1989). *Düşünceler ve Söhbetsler*. (Çev. B. Toprak). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hirschberger, J. (1976). *A Short History of Western Philosophy*. Guildford and London: Lutterworth Press.
- Mark, J. (2019). Epictetus. *Ancient History Encyclopedia*. Web: 28 Nisan 2011.
- Mutlu, E. Ç. (2018). Epiktetos'ta Ölüm Üzerine. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 17 (4), 1262-1269.
- Önal, M. (2007). Epiktetos. *Felsefe Ansiklopedisi*, cilt 5. (Ed. A. Cevizci). Ankara: Ebabil Yayınları.

Önal, M. (2015). *Epiktetos'un Mutluluk Öğretisi: Nasıl Mutlu Olabilirim?* Malatya: Bilsam Yayınları.

Önal, M. (2018). Epiktetos'ta Ölüm ve Sonrası. *Özne*, 29, 107-116.

The Oxford Companion to Philosophy (1995). (Ed. T. Honderich). Oxford and New York: Oxford University Press.

Toprak, B. (1989). Epiktetos Hakkında Birkaç Söz. Epiktetos, *Düşünceler ve Sobbetler*. (Çev. B. Toprak). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yazıcı, S. (1999). Epiktetos'un Ahlâk Felsefesinde Akılcılık ve Doğalcılık. *Felsefe Dünyası*, 29, 101-109.

<https://www.britannica.com/biography/Epictetus-Greek-philosopher>. Erişim Tarihi: 12.02.2019.

Öz: Kendine özgü bir ahlak felsefesi ve hayat öğretisi kuran Epiktetos, üç döneme ayrılan Stoa felsefesinin son dönemi olan Roma Stoası ya da Son Stoa denen filozoflar grubunda yer alır. Ondan önce Stoa felsefesinin kurucusu olan ve M.Ö. 3. yüzyılda yaşayan Kıbrıslı Zenon'un da içinde bulunduğu İlk Stoa ve uzlaşmacı bir tavır sergileyen Orta Stoa dönemleri yaşanmıştı. Orta Stoa dönemini temsil eden Panaitios (M.Ö. 180-110) ve öğrencisi Poseidonios'dur (M.Ö. 135-51). Bunlar Platon ve Aristoteles'in görüşlerini Stoanın kurucusu Kıbrıslı Zenon'un görüşleriyle uzlaştırmak için çabaladıklarından doğal olarak İlk Stoanın görüşlerinden oldukça uzaklaşmışlardı. Bunlar aynı zamanda, Helenistik kültürün etkisiyle daha eklektik bir düşünce sistemi kurmuşlardı. Roma Stoası işte bu uzlaşmacı ve eklektik tavra karşı çıkarak yeniden İlk Stoa öğretisine dönüşü temsil eder. Bu makalede Stoa düşüncesi ve hayat felsefesi geleneğinin tarihsel süreçlerini göz önünde bulundurarak Roma Stoasının en önemli filozoflarından biri olan Epiktetos'un irade, eylem ve özgürlük kavramlarının iç bütünlüğü konu edilecektir. Makalenin ana tezi Epiktetos'un ortaya koyduğu özgürlük anlayışının çağdaş insanın özgürlük anlayışıyla taban tabana zıt olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Epiktetos, Stoa Felsefesi, özgürlük, irade, Tanrı.

